

Данијела Н. ВАСИЛИЈЕВИЋ*

Данијела М. СУДЗИЛОВСКИ**

Педагошки факултет Ужице, Универзитет у Крагујевцу

СРПСКА НАРОДНА НОШЊА У УЏБЕНИЦИМА ПРВОГ ЦИКЛУСА ОБРАЗОВАЊА***

Апстракт: У условима сложених геополитичких промена у свету, питање националних наратива је незаобилазна истраживачка тема различитих научних области. Уз уважавање разноврсних системских, сложених, међусобно условљених приступа развојности, као и комплексности појма национални идентитет, са педагошког аспекта сагледана је заступљеност, карактер појавности и развојност појма српска народна ношња, који је опсервиран као незаобилазан егземплар српског националног хабитуса. Овим радом се актуелизују питања: на који начин је српска народна ношња представљена у уџбеницима првог циклуса образовања, те да ли реч о формалном или суштинском приступу изградњи обухватног појма национални идентитет. Истраживачка пажња аутора усмерена је на 24 уџбеника о природи и друштву и музичкој култури (три издавача) прва четири разреда основне школе. Налази су показали да је српска народна ношња недовољно, несистемски, формално, неретко и погрешно представљена у анализираним уџбеницима и то на представном нивоу; доминирају визуелни прикази у односу на текстуалну дескрипцију, питања, задатке и налоге; није уочена садржајна димензионираност и развојност појма у погледу интензитета и екстензитета; показало се да нема хоризонталне и вертикалне системске садржајне корелације.

Кључне речи: национални идентитет, образовање, нематеријално културно наслеђе, Природа и друштво, Музичка култура.

УВОД

Национални идентитет је вишедимензионалан динамичан друштвени појам који се може сагледавати са различитих синтетичких становишта: социјално-психолошких, историографских, културолошких, политиколошких (Пешић 2023), као и становишта педагошке науке и струке (Василијевић 2023). Као друштвено-историјски конструкт је променљивог карактера, склон је преобликовању које може

* Редовни професор, ORCID 0000-0003-4572-0397, d.vasilijevic123@gmail.com

** Редовни професор, ORCID 0000-0003-3772-9455, sudzilovski@pfu.kg.ac.rs

*** Истраживање је реализовано у оквиру пројектних активности на Педагошком факултету у Ужицу Универзитета у Крагујевцу, које подржава Министарство науке, технолошког развоја и иновација Републике Србије, Уговор број 451-03-65/2024-03 од 26. 01. 2024. године.

бити развојног, али и регресивног типа. Социо-културни, политичко-идеолошки контекст бивствовања појединца умногоме одређује правац трансформације националног идентитета. Отуда интенционалност и карактер образовних политика системски, са озбиљном рефлексијом на велику популацију деце и младих, опредељују, не само карактер и степен развојности колективног идентитета у актуелном тренутку, већ одговорно креирају однос према националном себству у будућности (Anderson 1998).

Будући да је национални идентитет каузално условљен историјско, друштвено-политичким факторима (инструменталистички приступ), да је повезан и са појавама модерности и доминантним пројектним улогама државних и политичких елита (Bodrožić 2023; Hobsbawm 1996; Gellner 1983), он је истовремено путем колективно стеченог искуства и њене интерептације и подршка спецификаму колективног идентитета – осећај припадности, солидарности и заједништва (Tijes 2009; Renan 2018).

Однос према себи, у великој мери опредељује и разумевање других и другачијих идентитета. Истовремено уважавање различитости и промоција заједништва, не би требало да буду супростављени снажењу националних вредности. Изградњу и јачање националних вредности треба тумачити у контексту поштовања, разумевања и подршке мултикултурализма, што је нашим васпитнообразовним системом и претпостављено. Тако на пример, интенцијама Закона о основама система васпитања и образовања (2021) су обухваћени „развој личног и националног идентитета, развијање свести и осећања припадности Републици Србији, поштовање и неговање српског језика и матерњег језика, традиције и културе српског народа и националних мањина, развијање интеркултуралности, поштовање и очување националне и светске културне баштине“. Међутим, потребно је актуелизовати питање функционалности образовних садржаја, студиозније анализирати заступљеност, развојност, опсег и досег свих макро и микро елемената националног идентитета како би фокус био на његовим квалитативним, а не искључиво квантитативним показатељима.

Елементи националног идентитета су језик, писмо, религија, историја, култура (Мијалковић 2011), али и обичај и традиција, национална осећања, симболи и обележја, солидарност и заједништво, културна баштина, важне личности, национални географски појмови, породица и породичне вредности (Василијевић, Семиз и др. 2021а; Василијевић, Семиз и др. 2021б). Дакле, когнитивни, афективни и конативни аспект чине овај појам вишедимензионалним, који се као такав, у педагошкој струци посматра кроз призму: знања, емоционалног односа и деловања.

Српска народна ношња као етнографски конструкт националног идентитета представља важан дидактички ресурс, кључан за поимање националне културе, симбола, културног наслеђа, традиције и обичаја, географске пропадности, солидарности и заједништва и то у вишедимензионалној перспективи. Сазнања о богатству, разноликости, специфичности српске народне ношње, указују на кључна идентитетска обележја и истовремено шире дискурс критичко-конструктивног сагледавања колективног себства у актуелном тренутку. Плурализам симболичког

значања српске народне ношње отвара могућност примене овог значајног дидактичког средства у различитим предметним областима на свим нивоима образовања: од друштвених наука (језика, демографске географије, историје, социологије...), преко природних наука (физика, хемија), уметности (музичке културе, ликовне културе), све до физичког васпитања и слободних активности (фолклор, мода, новинарство...). Српска народна ношња је погодан садржајни егзепаляр за свеукупно сагледавање простора које је насељавало и насељава српско становништво, указује на специфичност неког поднебља, технологију производње тканина, расположиве ресурсе, важно је социо-статусно обележје, има историјску развојну конотацију, обредно значење, естетску симболику, указује на родне, породичне односе, занимања и сл.

Међутим, вишеструки аспекти примене српске народне ношње, као битан васпитнообразовни потенцијал и незаобилазан симбол националног идентитета нису били у центру истраживачке пажње наших аутора. Претражујући српски цитатни индекс проналазимо само две научно-стручне референце које (ин)директно третирају појам српске ношње: „Утицај инкорпорираних архетипова на естетска својства народних ношњи Косова и Метохије“ (Вујачић 2014) и „Визуелно-емотивни елементи фолклорне игре у структури ученичког писаног састава – припремање ученика шестог разреда основне школе за описивање одгледаног концерта“ (Јовановић 2016). Будући да су обухватна истраживања затупљености српске народне ношње у уџбеницима првог циклуса образовања изостала, теоријско полазиште ће се градити на тангентним истраживањима.

ТАНГЕНТНА ИСТРАЖИВАЊА

Истраживања заступљености елемената националног идентитета у уџбеницима указују на недовољну заступљеност, недостатак дисперзије, континуитета и развојности појма *национални идентитет*. Запажена је „дисонантност у третирању и димензионарању националног идентитета“ (Василијевић, Семиз и др. 2021а; Василијевић, Семиз и др. 2021б; Vasilijević, Semiz 2023, Судзиловски, Бојовић и др. 2023; Судзиловски, Танасковић 2022), што је умногоме условљено инвентивношћу и вредносним оријентацијама аутора уџбеника.

Када је реч о уџбеницима о природи и друштву у млађим разредима основне школе, анализирајући основни текст и сликовне елементе уџбеника, Банђур и Благданић (2014) уочавају да узорковани историјски садржаји нису у функцији разумевања глобалних и националних историјских догађаја, те да су историјски садржаји опсервирани искључиво као след историјских догађаја. Дакле, национални идентитет са историјског становишта се гради кроз историјску призму протока времена, без сагледавања комплексних међуодноса. Међутим, програмски концепт наставног предмета природа и друштво подразумева хронолошки приступ националним садржајима, где је акценат претежно на чињеничној историографској грађи. Стварање *историјских слика* (Bezić 1974) који укључују визуелно-емоционалну димензију контекста историјског догађаја је у другом плану. Српска народна ношња би могла да да буде средство стварања потпунијих идентитетских представа назначеног

историјског периода код ученика четвртог разреда основне школе и један од важних предиктора емоционалног доживљаја историјске стварности.

На узорку од 12 уџбеника о природи и друштву за прва четири разреда основне школе, Василијевић и сарадници (Василијевић, Семиз и др. 2021а) су утврдили мали удео садржаја о националном идентитету, који у првом разреду износи у просеку 5,49%; у другом разреду 6,37%; у трећем разреду од 2,69% до 15,21% (у зависности од издавача); у четвртом разреду 38,67%. Запажено је да у уџбеницима првог разреда нема садржаја који буде национална осећања, нема информација о националним симболима и обележјима, садржаја о културној баштини, важним личностима итд, те да су обичаји и традиција евидентирани само код једног од узоркованих издавача уџбеника. Аутори изражавају забринутост због изостанка развојности елемената националног идентитета; код неких је чак забележен и опадајући тренд. По оцени аутора, акценат је на изградњи демократских вредности, отвореног и солидарног односа према другима у мултикултурној заједници, тако да нема ни назнака етноцентричних предрасуда које карактеришу неке иностране школске уџбенике (Ahnonen 2001; Qazi-Shah 2019). „Стиче се утисак да аутори избегавају наглашавање емоционалног односа према националном идентитету, да љубав и развој позитивних осећања према домовини и властитом идентитету стављају у други план“ (Василијевић, Семиз и др. 2021:37). И анализа дидактичко-методичке апаратуре наведених уџбеника (Василијевић, Семиз 2023) резултирала је идентичним импликацијама. Слични налази добијени и другим тангентним истраживањима уџбеника о природи и друштву (Боћић, Миленовић 2023). Искуства земаља региона су диферентна и занимљиво је да добри уџбенички модели односа према неким елементима националног идентитета се могу пронаћи у земаљама Европске уније, попут Словеније и Хрватске (Vasiljević, Milenović и др. 2023).

Слични налази забележени су приликом анализе уџбеника музичке културе. Када је реч о српским уџбеницима првог циклуса образовања, уочена је недовољна заступљеност садржаја традиционалне народне музике (Судзиловски, Ђалић и др. 2012). У прилог овим налазима је и истраживање Биљане Павловић (2012) које потврђује да је народно музичко стваралаштво Косова и Метохије запостављено у настави музичке културе, те да их ни наставници, ни ученици недовољно познају.

Анализирајући основни текст, дидактичко-методичку апаратуру, илустрације и информативне прилоге уџбеника музичке културе више издавача, ауторке Судзиловски и Танасковић (2022) закључују да узорковани уџбенички садржаји оскудевају садржајима од националног значаја, да су сликовни садржаји и опште информације које упућују на традиционалне и националне вредности заступљени у недовољној мери.

Резултати истраживања које је имало задатак да да одговор на то колико су заступљени садржаји националног васпитања у наставним програмима у уџбеницима музичке културе наводе на закључак да је неопходно извршити одређене промене: „наставни програм музичке културе је неопходно обогатити примерима традиционалних песама и игара из свих делова Србије“, са знацима које тумаче порекло (Павловић, Сарајлић 2018:181). Такође, потребно је уџбенике музичке културе

допунити садржајима националног васпитања. Евидентно је помањкање народних и патриотских песама, српске уметничке музике у уџбеницима музичке културе (Павловић, Цицивић Сарајлић 2015), а „познавање народних песама, игара, обичаја и целокупне музичке традиције важно је колико и познавање језика или писма“ (Павловић, Сарајлић 2018:65).

Анализа уџбеника (чеитири издавача) за наставни предмет музичка култура за старије разреде основне школе показала је да су садржаји као што су: народне песме и игре, химне, духовна музика, патриотске песме и композиције које су за инспирацију имале народну музику, а везани за очување националног идентитета недовољно заступљени (Судзиловски, Бојовић и др. 2023).

МЕТОД

Сведоци смо да је српска народна ношња, као важно визуелно идентитско обељежје, неизоставан елемент многобројних пригодних свечаности различитог типа. Међугим, одговор на питање: да ли је њена функција декоративна, дескриптивна, афективна или суштинска, можемо добити само из угла конзумента њене симболике. У том смислу, образовни систем је (ин)директно одговоран за карактер назначене перцепције и интериоризације од стране ученика. Дакле, образовање треба схватити као суштински фактор очувања и развоја националног(их) и културног(их) идентитета чије обликовање, конструкција и артикулација су детерминисани наставним програмима и уџбеничким садржајима.

Важност, актуелност изучавања националног идентитета у условима сложених глобализацијских промена, сагледавање доприноса уџбеника за самоспознају и самоактуализацију ученика млађег школског узраста, били су полазна основа за постављање истраживачке дилеме: да ли уџбеници који садржајним концептом кореспондирају идеји очувања, неговања и развоја националног идентитета, доприносе унапређивању његових појединачних симбиличних структуралних елеманата? Као садржајни идентитетски егземплар изабрана је српска народна ношња. У складу са наведеним, дефинисан је циљ истраживања: *испийитати засиуиљеноси, карактер њојавносии и развојносии њојма српска народна ношња у уџбеницима о њприроди и друшћиву и музичке кулћуре намењених млађем школском узрасћу ученика*. Интенционалност истраживања детерминисана је следећим истраживачким задацима: 1) испитати у којим садржајним областима је третиран појам српска народна ношња у уџбеницима о природи и друштву; 2) установити у којој форми је представљена српска народна ношња у уџбеницима о природи и друштву (визуелна, текстуална – дескрипција, форма питања задатака, налога); 3) испитати развојност појма српска народна ношња у уџбеницима о природи и друштву прва четири разреда основне школе; 4) испитати у којим тематским областима је третиран појам српска народна ношња у уџбеницима музичке културе; 5) установити у којој форми је представљена српска народна ношња у уџбеницима музичке културе (визуелна, текстуална – дескрипција, форма питања, налога и инструкција); 6) испитати развојност појма српска народна ношња у уџбеницима музичке културе прва четири разреда основне школе.

У истраживању је примењена дескриптивна метода и квалитативна анализа уџбеничких садржаја. Независне варијабле истраживања чинили су: текст лекције, сликовни прикази, дидактичко–методичка апаратура и информативни прилози уџбеника. Зависну варијаблу представљали су: визуелни, текстуални приказ српске народне ношње укључујући и питања, налоге и инструкције усмерене на додатна сазнања и активности у вези српске народне ношње.

Узорак уџбеника представља укупно 24 уџбеника за основну школу, и то по 12 за сваку предметну област. Сваки разред је анализиран на узорку уџбеника три најтиражније издавачке куће – Нови Логос, Klett и БИГЗ школство.

РЕЗУЛТАТИ ИСТРАЖИВАЊА И ДИСКУСИЈА

а) Српска народна ношња у уџбеницима о природи и друштву

Прва етапа анализе садржаја односила се утврђивање заступљености српске народне ношње¹ у 12 уџбеника о природи и друштву сва три издавача. Налази показују да свега 5 уџбеника (мање од половине) третира питање СНН, и то: Свет око нас за други разред (Нови Логос), Природа и друштво за трећи разред (Klett, Нови Логос), Природа и друштво за четврти разред (Klett, Нови Логос). У уџбеницима првог разреда није евидентирана нити једна јединица анализе.

У Логосовом уџбенку за други разред у оквиру лекције *С вршњацима ван школе*, аутори упућују ученике на ваншколске активности, међу којима је и фолклорна секција. У трећем разреду СНН је представљена лекцијама у којима се приказује становништво Србије, његово одељење, сличности и разлике, права и обавезе (*Стиановници и народи нашег краја* – Klett, *Стиановници и народи краја* – Нови Логос). Будући да је програмски концепт предмета природе и друштва заснован на моделу концентричних кругова, у истој садржајној области је приказана СНН у уџбеницима четвртог разреда основне школе (*Грађани Србије* – Klett, *Културна баштина Србије* – Нови Логос).

Следећи корак квалитативне анализе подразумевао је идентификацију појавних форми СНН, а потом и класификацију елемената анализе (визуелни приказ, текстуална дескрипција, форма питања, налога, инструкција).

Сликовни приказ СНН забележен је у свега 5 уџбеника. Дакле, у преосталих 7 се нигде не појављује визуелни приказ СНН. У поменутом Логосовом уџбенку за други разред, сликовним приказом рада фолклорне дечје секције, представљена је поједностављена шумадијска народна ношња која није именована, нити је назначена њена национална припадност. Не може се тврдити да је у функцији изградње националног идентитета, пошто аутори не упућују на појашњење сврсисходности ове ваннаставне активности. Ученицима другог разреда који користе уџбенике друга два издавача, није остављена могућност да се упознају са овим важним националним обележјем.

1 У интерпретацији резултата истраживања и дискусији користиће се скраћеница СНН за српску народну ношњу.

Слике шумадијске мушке и женске народне ношње послужиле су као репрезент СНН у уџбеницима трећег разреда чији су издавачи Klett и Нови Логос, с тим што је прва потписана као *Српска народна ношња у Шумадији* (Klett), а друга као *Традиционална српска ношња* (Нови Логос). И једна, и друга без назнаке краја из кога потиче. У Логосовом уџбенику се налазе још два непотписана сликовна приказа шумадијске сеоске и градске ношње.

Слика 1: Косовски вез
(4. разреда, стр. 53, Нови Логос)

Традиционална народна ношња представљена је на фотографији *српског кола* СНН и једној неименованој фотографији на којој је народна ношња Јужне Србије (Klett); приложене су и две фотографије опанака кљунаша у Логосовом уџбенику. Остали елементи СНН (јелек, зубун, појас, шубара, вез на кошуљи, хаљини, вуненим чарапама, кеџаља, оглавља, пафте, накит...), нису били интересантни ауторима уџбеника.

Поново је шумадијска народна ношња приказана ученицима четвртог разреда (Клет), с тим што је додатак и фотографија *врањанске (српске) народне ношње*. У истом уџбенику је и визуелни приказ српског кола без назнаке порекла, али је и као добар пример, приложена фотографија српског косовског веза.

Што се тиче формирања визуелних представа, евидентно је да ученици који користе Бигзове уџбенике неће уопште бити у прилици да се упознају изглед СНН. Нови Логос пружа ту могућност ученицима од другог до четвртог разреда стављајући акценат на шумадијски тип народне ношње, додајући у четвртом разреду и врањанску народну ношњу и једну фотографију кола без назнаке порекла. Као појединачни визуелни репрезент СНН је послужио српски опанак кљунаш и традиционални аутентични косовски вез.

Ученици трећег и четвртог разреда у Клетовим уџбеницима могу пронаћи две фотографије шумадијске народне ношње и једну слику народне ношње која није потписана (Јужна Србија), која самим тим није у функцији неговања и грађења националног идентитета.

Гледано у целини визуелни опсег и досег појма СНН је недопустиво мали. Аутори не указују на богатство, разноврсност, аутентичност СНН различитих крајева Србије; Градска народна ношња је приказана само код једног издавача без геопрдикције. Изостало је обухватно приказивање аутентичне СНН различитих крајева Републике Србије.

Текстуална дескрипција СНН није евидентирана у уџбеницима првог и другог разреда. У уџбенику трећег разреда чији је издавач Нови Логос, није експлиците описана, али је дата поред сликовних приказа сеоске (шумадијске) и градске народне ношње; аутори дају уопштен опис одеће некада, од чега се и како израђивала, која се обућа носила; указују на разлике у одевању на селу и граду некада. Делови одеће нису именовани, нити је указано на њихову специфичност и разноврсност. Међутим, у информативним прилозима уџбеника дат је опис сеоског опанка.

У Клетовом уџбенику трећег и четвртог разреда нису забележене текстуалне јединице квалитативне анализе. У Лосовом уџбенику за четврти разред евидентирана је само једна реченица којом се појашњава поменути сликовни приказ косовског веза: „Традиционални вез на српској народној ношњи“ (Кандић, Субаков Симић и др. 2021: 53).

Гледано у целини, примећено је да текстуална нарација углавном не прати сликовне приказе. Текстуална нарација није уопште забележена у Бигзовим и Клетовим уџбеницима, док је уџбеницима чији је издавач Нови Логос симболично евидентирана и то у уџбенику четвртог и нешто детаљније у уџбенику трећег разреда. Дакле, ни у овом случају нема садржајне, дескриптивне развојности појма СНН.

Питања, налози и инструкције везани за СНН забележени су само у 2 од 12 анализираних уџбеника из природе и друштва и оба су намењена ученицима трећег разреда. Интересантни примери дати су у Клетовом уџбенику у форми два налога: „Ако имаш, пронађи стару фотографију свог претка у народној ношњи. Донеси је у школу и разговарај о њој у одељењу“ и „Направите на пану изложбу фотографија народа који живе у Србији – ношња, обичаји, храна, одећа и окачите на пану“ (Гаврић, Павловић 2021: 49). Први налог се може довести у везу са српским националним идентитетом, опредељен је идентитетом породице ученика, док је други, свакако пожељан и неопходан, усмерен и на друге националне мањине. У Логосовом уџбенику трећег разреда од ученика се очекује да одабере једну народну ношњу, да је нацрта, именује и образложи свој избор. Дакле, није идентитетски назначена.

Општа је оцена да се не може говорити о развојности појма СНН у уџбеницима о природи и друштву будући да не постоји садржајни континуитет од првог до четвртог разреда; садржајни концентар се не шири у погледу опсега, досега и интензитета појма СНН; аутори уџбеника не приказују системски, прегледно, обухватно на различитим примерима елементе мушке и женске српске народне ношње; не указују на њихову разноврсност, богатство, аутентичност, порекло, значења, симболику. СНН се доминатно представља на примеру народне ношње шумадијског типа (једини други пример се односи на врањанску народу ношњу). Добри примери су спорадични и на жалост усмерени само на кориснике уџбеника једне издавачке куће. Визуелни, текстуални садржаји, питања, задаци и налози би морали одговорити дидактичким принципима очигледности, систематичности, постушности и научне заснованости интерпретације садржаја.

б) Српска народна ношња у уџбеницима музичке културе

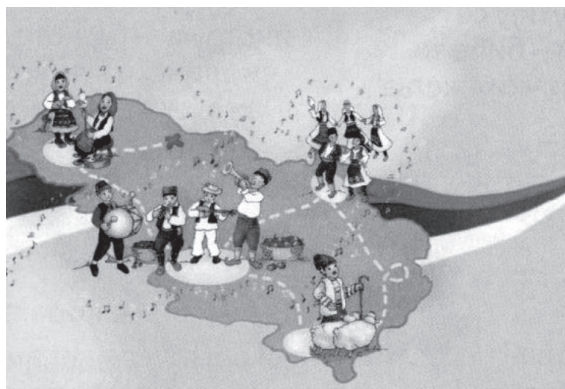
Тематске области у којима су евидентирани визуелни елементи СНН су већином везани усвајање појмова музичке писмености: темпо, поставка тонова, трајање нота и сл, а мањи део се односи на тематске области као што су „Србијо, наша најлепша песмо“ (Нови Логос – трећи разред), „Кроз Србију, најмилију“ (Klett – други разред). С обзиром на то да је предмет музичка култура специфичан, било је очекивано да садржајни ресурси и потенцијали предмета буду боље искоришћени за вишедимензионално инкорпорирање СНН у различите тематске области.

Интересантно је да је сликовни приказ СНН забележен скоро у свим анализираним уџбеницима музичке културе, осим Бигзовог и Клетовог уџбеника за први разред.

Визуелни идентитет СНН у првом разреду је представљен поједностављеним сликовним приказима ношње из Шумадије: Нови Логос (једна) и Klett (пет – посматрано сценски), с тим што се идентични визуелни елементи понављају четири пута. Ни једна од приказаних слика није именована и не упућује на идентитетско обележје. Међутим, у Клетовом уџбенику је, поред народне песме из Срема и песме из ерског краја, приказана нетипична народна ношња ужичког краја. Забележена је и материјална грешка која ће се касније понављати у осталим Клетовим уџбеницима (види Сliku 4). У уџбеницима другог разреда поново је представљена шумадијска народна ношња. У форми поједностављене илустрације, у Клетовом уџбенику, је дата као подршка слушању „Моравца“; док је сликовна подршка за „Банатско коло“ изостаала. Шумадијска народна ношња у Бигзовом уџбенику је у функцији приказа елемената СНН. Једино је у Логосовом уџбенику другог разреда приказана и српска сремска народна ношња која је у служби илустрације народне песме из Срема „Дуђе ранке“.

Континуитет приказа шумадијске народне ношње се наставља и у уџбеницима трећег разреда (Нови Логос – 2; Бигз – 3; Klett – 2). У Логосовом уџбенику су и сликовни прикази СНН са југа Србије и из Војводине који су послужили као најава тематске области „Србија, наша најлепша песмо“. Народна ношња Шумадије је послужила за илустрацију песме „Игра коло“. Варијације исте визуелне форме ношње шумадијског типа послужиле су у Бигзовом уџбенику као подршка песмама „У ливади под јасеном“, „Девојчица платно бели“ и „Ерско коло“. Дакле, народна ношња становника ужичког краја је опет погрешно илустрована (иста примедба је и за уџбеник Бигза). Грешка је уочена у приказу врањанске ношње (женски кошуљи немају крагну и брош како је сликом представљено).

Материјална грешка уочена је и у Логосовом уџбенику четвртог разреда где се на карти Србије погрешно приказује географска припаданост узоркованог националног идентитетског обележја.

Слика 2: Илустрација географске припадности СНН (4. разред, стр. 107, Нови Логос)

Уз песму „Хајд на рогаљ, момче“ приказана је и народна ношња Јужног Баната. У четвртном разреду ученици који користе Бигзов уџбеник могу се поново подсетити изгледа шумадијске народне ношње приликом слушања народних дечијих игара из централне Србије, али ће упознати и народну ношњу Баната истовремено се упознајући са „Банаћанским колом“ и песмом „Ајд` на рогаљ момче“. У овом уџбенику се налази и неспретна илустрација црногорског народног кола (мушке и женске капе које више подсећају на фес, спорна је расплетена коса девојака) приказаног уз црногорску народну песму „Тита, тита, лобода“.

Слика 3: Црногорско народно коло (4. разред, Бигз, стр. 61)

Материјалне грешке су пронађене и у Клетовом уџбенику за четврти разред (шумадијска народна ношња приказана је са 3 илустрације). На једној слици је мушкарац у шумадијском народном оделу који у руци држи даире – нетипичан инструмент за централну Србију, а друга илустрација шумадијске народне ношње је приказана уз песму „Банаћанско коло“.

Визуелни прикази СНН у уџбеницима музичке културе нису именовани, тако да ученици не знају да ли је реч о СНН или не. Основна намена им је илустрација порекла народних песама. Забележено је понављање сличних (Бигз), чак и идентичних илустрација из разреда разред (Klett) које као такве не могу допринети развојности представа о СНН.

Вербална, текстуална дескрипција народне ношње скоро да није евидентирана у уџбеницима музичке културе. Ипак, добри примери су дати у Бигзовом уџбенику за други разред, где је појашњено да се народна ношња односи на традиционалну обућу и одећу, уз назнаку да сваки крај има своју народну ношњу. Аутори овог уџбеника су се побринули да ученике упознају са неким елементима женске (јелек, кецеља и опанци) и мушке (шајкача, кошуља, појас) шумадијске народне ношње. У уџбенику трећег разреда истог издавача дато је и појашњење речи: „*џоке* – мушки *накић*, *ланице* са *џочицама* чији су крајеви *џрикачени* за рамена, а *ланац* се *сјушиша* низ *џруди*“ (Марковић, Хршак 2019: 44), с тим што је реч о појмовном појашњењу ученицима непознатог термина из стихова „Банаћанског кола“. Појашњења неких елемената народне ношње (јелек, прегача, опанци, шајкача) дата су у Клетовом уџбенику за први разред уз инструкцију за рад. Ни један наведени пример се експлиците не повезује са српским националним идентитетом.

Слика 4: Шумадијска народна ношња (4. разред, стр. 46, Klett)

Једини налог који упућује на спознају СНН је евидентиран у Клетовом уџбенику првог разреда. Аутори дају инструкцију да ученици погледају приказану српску (шумадијску) народну ношњу и да уз помоћ учитеља/ице повежу делове мушке и женске народне ношње (јелек, опанци, дукати, прегача, појас, кошуља, шајкача).

Општи осврт на уџбенике музичке културе даје нам увид у оцену њиховог доприноса развојности појма СНН. На жалост, налази кореспондирају са резултатима добијеним приликом анализе уџбеника о природи и друштву, с тим што су у уџбеницима музичке културе доминатнији и разноврснији (али не прецизнији и колоритнији сликовни прикази), што је условљено селекцијом народних песама за слушање и извођење. Њихова сврсиходност је у илустрацији порекла изабраних песама. Отуда осим најчшће присутне шумадијске ношње, има и примера СНН из Војводине (Срем и Банат). Евидентиран је и пример СНН из Црне Горе, док то није случај са уџбеницима из природе и друштва у којима су изостали примери СНН ван граница Републике Србије.

У уџбеницима од другог до четвртог разреда чији је издавач Бигз приказано је више једнозначних сликовних форми СНН из Шумадије и само једна из Баната. Иако је код овог издавача највише текстуалних јединица анализе, не може се констатовати да је стање задовољавајуће; евидентирана је и материјална грешка, а питања, налога и инструкција у вези СНН нема. У Клетовим уџбеницима (од првог до четвртог разреда) као егземплар СНН је узета народна ношња Шумадије; идентични сликовни прикази се понављају из разреда у разред; материјална грешка је уочена у сликовним приказима; текстуалних садржаја нема; један налог се односи на упознавање СНН; Логосови уџбеници у сва четири разреда имају сликовне приказе СНН и поред шумадијске, илуструју и народну ношњу врањанског, банатског и сремског краја; текстуалних садржаја, питања, налога и инструкција нема, али је зато уочена материјална грешка.

Дакле, не може се говорити о развојности појма СНН у уџбеницима музичке културе намењених ученицима млађег школског узраста.

ЗАКЉУЧАК

Плуралност и конструисаност националног идентитета заснива се на специфичном схватању националне културе (Hall 1996). Хетерогеност националних идентификација, обједињена заједничким суштинским конструктима и репрезентацијама, јесте истовремено и идентитетско богатство и спецификум. Тачније, културно наслеђе, традиција, као важни елементи сложеног дискурса националног идентитета, опредељују и суштину, опесег и досег националних наратива, али и националног хабитуса у целини (Wodak 2011).

Стратегијом образовања до 2030 године Србија се обавезала на јачање капацитета васпитнообразовних установа у погледу стварања услова за формирање, неговање и развој вредности националног и културног идентитета као кључног полазишта активног и конструктивног су (са)живота чланова његог друштва. Оваква вредносна оријентација младих представља темељ изградње правилних интра, интер и мултикултурних односа. Квалитет оваквих идентитетских наратива,

когнитивно, конативно и афективно сагледавање квалитета њихове интерпетације представља важан допринос суштини, а не спољашњој датости националног идентитета. Отуда је, анализа квалитативне и квантитативне заступљености елемената националног идентитета у уџбеницима образовног система Србије (Василијевић, Семиз и др. 2021; Vasiljević, Semiz 2023; Павловић, Сарајлић 2018; Сузиловски, Бојовић и др. 2023; Сузиловски, Танасковић 2022) сагледана кроз комплексан хоризонтални и вертикални дискурс, од посебног значаја. У том смислу би требало да буду сагледани сви коелементи националног идентитета, њихова појавност, опсег, досег и развојност, систематика, појмовна хијерархија. Српска народна ношња као национални идентитетски егземплар је важан поливалентан и вишедимензионални садржајни уџбенички ресурс. У нашем истраживању сагледана је на узорку од 24 уџбеника (12 о природи и друштву и 12 из музичке културе) намењених ученицима млађег школског узраста. Узорак квалитативне анализе представљао је само 16 уџбеника, јер у преосталих 8 нису пронађене јединице анализе. Квалитативна анализа обухватила је: 5 уџбеника о природи и друштву и 11 уџбеника музичке културе за основну школу. У Бигзовим уџбеницима нису забележене јединице анализе ни у једном уџбенику о природи и друштву од првог до четвртог разреда, у Новом Логосу недостају садржаји о СНН за први и Клетовим уџбеницима за први и други разред. Повељнији налаз је у уџбеницима музичке културе, осим у Бигзовом уџбенику првог разреда.

Квалитативна анализа садржаја је показала да није уочена развојност појма СНН у погледу екстензитета и интензитета садржаја, изостао је систем, појмовна хијерархија, приказ и тумачење подређених и надређених појмова. Садржајна дихотомија је утицала на непостојање вертикалне и хоризонталне повезаности и развојности садржаја. Дакле, уџбеници истог издавача од првог до четвртог разреда немају разноврстан садржајни континуитет развоја представа и појмова СНН по моделу концентричних кругова. Није уочена хоризонтална повезаност међу предметних садржаја. Представа о српској народној ношњи у националним уџбеницима се углавном ствара на једном примеру – народне ношње која припада централној Србији. Опсег егземпларних садржаја, ако се узму у обзир збирно сви издавачи, се креће у просторном дискурсу централне Србије, Војводине и Јужне Србије, и то у свега четири примера: шумадијска народна ношња, Срем, Банат, Бачка и Врање; а када су у питању уџбеници о природи и друштву само егземплари Шумадија и Врање. Није приказана српска народна ношња крајева ван граница Србије, осим у једном уџбенику где слика није именована. Овим се код ученика млађег школског узраста стварају једностране представе. Они на основу ученог могу закључити да је СНН искључиво ношња шумадијског типа и лако могу претпоставити да остали репрезенти припадају другим народима и националним мањима, што води идентитетском самопорицању. Скоро да нема појашњења елемената СНН, нити појашњења ученицима мање познатих речи, попут: шајкача, прегача, јелек, појас, пафте, гуњ, копоран..., те разноликости наведених елемената у различитим крајевима Србије и просторима које је насељавало или насељава српско становништво. Јасно је да је реч о формалном, декларативном, а не суштинском приступу назначеној теми, што за последицу има неразумевање симолике и хабитуса властитог идентитета.

Гледано у целини, пројектовано знање ученика иницирано расположивим уџбеничким садржајима је на нивоу пуког препознавања, где се самоидентификација своди на најмању могућу меру. На жалост, не може се говорити ни о репродукцији са разумевањем, што је полазна основа за примену оперативних и стваралачких знања ученика. Остаје упитно да ли учитељи имају одговарајуће компетенције које ће надоместити евидентне слабости уџбеника када је СНН у питању; да ли ће бити у могућности да открију и уклоне материјалне грешке у уџбеницима, да укажу на важност познавања, аутентичност, вредност, разноврсност, порекло, вишеструку симболику СНН.

Резултати нашег истраживања су у складу са резултатима наведених тангентних истраживања и показују да је потребно уџбенике основних школа обогатити разноврснијим примерима СНН из различитих крајева у и ван граница Републике Србије; фокус са представног трансформисати на развојно појмовни ниво приказа садржаја (изглед, разноврсност, богатство, важност, порекло, значење, симболика), како у визуелној, текстуалној, тако и у форми задатака, налога, инструкција. Учители и васпитачи би требало да развијају одговарајуће компетенције које ће омогућити ефикасну интерпретацију, корекцију и снажење уџбеничких садржаја. У том смислу, формални, неформални и информални програми стручног усавршавања учитеља би требало да буду разноврснији и релевантнији.

Овим радом желимо да укажемо на актуелно стање у српским уџбеницима када је реч о националним интересима, да дамо смернице и препоруке ауторима уџбеника да се систематичније и студиозније посвете питању заступљености и развојности појма СНН у уџбеницима млађих разреда основне школе. Такође, желимо да скренемо пажњу креаторима образовних политика на неопходност темељнијег, одговорнијег приступа националној издавачкој политици. Даља истраживања би требало да буду усмерена на испитивање назначених компетенција, али и ставова, судова, уверења учитеља и васпитача, као и студената факултета просветне оријентације, о националном идентитету.

ИЗВОРИ

- Гаврић, Павловић 2021: Зоран Гаврић, Данијела Павловић. *Природа и друштво, Уџбеник за шестог разред основне школе – I. део*. Београд: Klett.
- Гаврић, Павловић 2021: Зоран Гаврић, Данијела Павловић. *Природа и друштво, Уџбеник за четврти разред основне школе – I. део*. Београд: Klett.
- Грујић, Соколовић Игњачевић 2019: Габријела Грујић, Маја Соколовић Игњачевић. *Маша и Раша, Музичка култура, Уџбеник за први разред основне школе*. Београд: Klett.
- Грујић, Соколовић Игњачевић 2019: Габријела Грујић, Маја Соколовић Игњачевић. *Музичка култура, Уџбеник за други разред основне школе*. Београд: Klett.
- Грујић, Соколовић Игњачевић 2020: Габријела Грујић, Маја Соколовић Игњачевић. *Музичка култура, Уџбеник за трећи разред основне школе*. Београд: Klett.
- Грујић, Соколовић Игњачевић 2021: Габријела Грујић, Маја Соколовић Игњачевић. *Музичка култура, Уџбеник за четврти разред основне школе*. Београд: Klett.
- Ђачић 2020: Мила Ђачић. *Музичка култура, Уџбеник за трећи разред основне школе*. Београд: БИГЗ школство д.о.о.
- Ђачић 2021: Мила Ђачић. *Музичка култура, Уџбеник за четврти разред основне школе*. Београд: БИГЗ школство д.о.о.

- Кандић, Субаков Симић, Васић, Петровић, Матејић 2021: Александар Кандић, Гордана Субаков Симић, Жељко Васић, Ивана Петровић, Иван Матејић. *Природа и друштво, Уџбеник за четврти разред основне школе*. Београд: Нови Логос.
- Марковић, Хршак 2019: Весна Марковић, Вања Хршак. *Музичка култура 2, Уџбеник за други разред основне школе*. Београд: БИГЗ школство д.о.о.
- Михајловић Бокан, Ињац 2019: Драгана Михајловић Бокан, Марина Ињац. *Музичка култура 1, Уџбеник за први разред основне школе*. Београд: Нови Логос.
- Михајловић Бокан–Ињац 2019: Драгана Михајловић Бокан–Марина Ињац. *Музичка култура 2, Уџбеник за други разред основне школе*. Београд: Нови Логос.
- Михајловић Бокан, Ињац 2021: Драгана Михајловић Бокан, Марина Ињац. *Музичка култура 3, Уџбеник за трећи разред основне школе*. Београд: Нови Логос.
- Михајловић Бокан, Ињац 2021: Драгана Михајловић Бокан, Марина Ињац. *Музичка култура 4, Уџбеник за четврти разред основне школе*. Београд: Нови Логос.
- Стокановић, Лукић, Субаков Симић 2019: Ђиља Стокановић, Гордана Лукић, Гордана Субаков Симић. *Свет око нас 2, Уџбеник за други разред основне школе*. Београд: Нови Логос.
- Шика Ерски, Мунитлак 2021: Андријана Шика Ерски, Марина Мунитлак. *Природа и друштво, Уџбеник за трећи разред основне школе*. Београд: Нови Логос.

ЛИТЕРАТУРА

- Anderson 1998: Benedikt Anderson. *Nacija, zamišljena zajednica*. Beograd: Plato.
- Anhonen 2021: Sirkka Anhonen. „Politics of identity through history curriculum: narratives of the past for social exclusion – or inclusion?“ *Jurnal of Curriculum Studies*, 33(2), 179–194.
- Bandur, Blagdanić 2014: Veljko Bandur, Sanja Blagdanić. „Odnos globalnih i nacionalnih istorijskih događaja i razvoj istorijskog mišljenja u nastavi prorode i društva“. *Nauka i globalizacija*. Zbornik radova. Ur. Vladimir Milisavljević. Pale: Filozofski fakultet, 809–820.
- Bezić 1975: Krešimir Bezić. *Metodika nastave prirode i društva*. Zagreb: Školska knjiga.
- Белоица Павловић, Цицковић Сарајлић, 2018: Биљана Белоица Павловић, Драгана Цицковић Сарајлић. *Национално васпитање у настави музичке културе*. Косовска Митровица: Универзитет у Приштини. Лепосавић: Учитељски факултет у Призрену. Звечан: Факултет уметности у Приштини.
- Bodrožić 2023: Đuro Bodrožić. „Uloga države u oblikovanju i zaštiti nacionalnog identiteta“. *Srpska politička misao*, 80(2), 97–113.
- Ботић, Миленовић 2023: Младен Ботић, Хаџи Живорад Миленовић. „Садржаји о националном идентитету у уџбеницима наставе о природи и друштву на нивоу иницијалног образовања“. *Улога васпитања и образовања у очувању националног идентитета*. Зборник радова. Ур. Далиборка Поповић. Лепосавић: Учитељски факултет, 205–212.
- Василијевић, Семиз, Бојовић 2021а: Данијела Василијевић, Марина Семиз, Жана Бојовић. „Национални идентитет у уџбеницима о природи и друштву“. *Иновације у настави*, 34(2), 27–43.
- Василијевић, Семиз, Аџић 2021б: Данијела Василијевић, Марина Семиз, Бранка Аџић. „Национални идентитет у уџбеницима енглеског као страног језика“. *Зборник радова Филозофског факултета у Приштини*, 51(3). Косовска Митровица: Филозофски факултет, стр. 35–53.
- Василијевић, Миленовић–Аџић 2022: Данијела Василијевић, Хаџи Живорад Миленовић, Бранка Аџић. „Национални идентитет у уџбеницима енглеског као страног језика у старијим разредима основне школе“. *Узданица*, XX (2), стр. 181–196.
- Vasiljević, Alavanja, Milenović 2023: Danijela Vasiljević, Biljana Alavanja, Hadži Živorad Milenović. „National Symbols and Marks in Textbooks on Nature and Society of the First Education Cycle of the Countries of the Western Balkan/ Nacionalni simboli i obeležja u udžbenicima o prirodi i društvu prvog ciklusa obrazovanja zemalja zapadnog Balkana“. *Društvene i humanističke studije*, 8(23), 601–623.

- Василијевић 2023: Данијела Василијевић. „Национални идентитет у образовању“. *Улога васпитања и образовања у очувању националној идентитету*. Зборник радова. Ур. Далиборка Поповић. Лепосавић: Учитељски факултет, 59–81.
- Vasilijević, Semiz 2023: Danijela Vasilijević, Marina Semiz. „Representations of National Identity in the Methodological Apparatus/Structure of Science & Social Studies Textbooks in the Lower Grades of Primary School“. *Croatian Journal of Education*, 25(1), 285–322.
- Вујачић 2014: Милка Вујачић. „Утицај инкорпорираних архитипова на естетска својства народних ношњи Косова и Метохије“. *Текстилна индустрија*, 62 (3), 12–17.
- Gellner 1983: Ernest Gellner. *Nations and nationalism*. New York: Cornell University Press.
- „Закон о основама система образовања и васпитања“, 2021: „Сл. гласник РС“, бр. 129/2021).
- Jovanović 2016: Aleksandar Jovanović. „Vizuelno-emotivni elementi folklorne igre u strukturi učeničkog pisanog sastava – pripremanje učenika šestog razreda osnovne škole za opisivanje odgledanog koncerta folklornog ansambla“. *Sinteze*, 5(10), 87–96.
- Мијалковић 2009: Саша Мијалковић. „О корелацији културе и националне безбедности“. *Култура ђолиса*, 11 (12), 601–617.
- Павловић 2013: Биљана Павловић. „Традиционална народна музика Косова и Метохије у уметничкој музици“. *Башњина*, 34, 419–430.
- Павловић, Цицковић Сарајлић, 2015: Биљана Павловић, Драгана Цицковић Сарајлић. „Заступљеност и значај патриотских песама у настави музичке културе“. *Наука и слобода*. Зборник радова. Ур. Вера Вујевић. Пале: Универзитет у Источном Сарајеву. Филозофски факултет, 1143–1154.
- Павловић, Цицковић Сарајлић, 2016: Биљана Павловић, Драгана Цицковић Сарајлић. „Српска уметничка музика током Великог рата и њена заступљеност у савременој настави музичке културе и историје“. *Век српске ђолоије 1915–2015*. Зборник радова. Ур. Урош Шуваковић. Косовска Митровица: Филозофски факултет, 359–376.
- Пешић 2023: Милена Пешић. „Национални идентитет из оптике његовог дискурзивног конструисања“. *Национални инџерес – Часопис за национална и државна ишњања*, 46(3), 23–46.
- Hall 1996: Stuart Hall. „The Question of Cultural Identity“. *Modernity: An Introduction to Modern Societies*. Eds. Stuart Hall, David Held, Don and Thompson Hubert and Mass Kenneth. Oxford: Blackwell Publishers, 595–634.
- Hobsbawm 1996: Eric Hobsbawm. „Ethnicity and nationalism in Europe today“. *Maping the nation*. Ed. Gopal Balakrishnan. London, New York: Verso, 255–266.
- Renan 2018: Ernest Renan *What is a Nation and other political writings?* New York: Columbia University Press.
- Стратегија развоја образовања у Србији до 2030, 2024: https://prosveta.gov.rs/wp-content/uploads/2024/6/6-SROVRS-2030_MASTER_0402_V1.pdf
- Судзиловски, Ђалић, Ивановић 2012: Данијела Судзиловски, Маја Ђалић, Марија Ивановић. „Музика и народна традиција у наставним предметима у млађим разредима основне школе“. *Зборник радова*, 14(15). Ужице: Учитељски факултет, 255–266.
- Судзиловски, Танасковић 2022: Данијела Судзиловски, Марија Танасковић. „Национални идентитет у уџбеницима музичке културе“. *Башњина*, Св. 58, 319-430.
- Судзиловски, Бојовић, Василијевић 2023: Данијела Судзиловски, Жана Бојовић, Данијела Василијевић. „Народна музичка традиција у уџбеницима музичке културе за старије разреде основне школе“, *Улога васпитања и образовања у очувању националној идентитету*. Зборник радова. Ур. Далиборка Поповић. Лепосавић: Учитељски факултет, 285–298.
- Tijes 2009: Ana Mari Tijes. „Kultura proizvodnja evropskih nacija“. *Identitet(i)*. Ур. Katrin Halpern, Žan–Klod Ruano–Borbalan, Beograd: Clio, 298–309.
- Qazi–Shah 2019: Habib Qazi–Saeeda Shah. „Discursive construction of Pakistan’s national identity through curriculum textbooks discourses in Pakistani school in Dubai, the United Arab Emirates“. *British Educational Research Journal*, 45 (2), 275–297.
- Wodak 2011: Ruth Wodak. *The Discourse of Politics in Action*. New York: Palgrave Macmillan.

Danijela N. VASILJEVIĆ
Danijela M. SUDZILOVSKI

SERBIAN FOLK COSTUMES IN TEXTBOOKS
OF THE FIRST CYCLE OF EDUCATION

SUMMARY

In the conditions of complex geopolitical changes in the world, the issue of national narratives is an indispensable research topic in various scientific fields. Appreciating various systemic, complex, mutually conditioned approaches to development, in addition to the complexity of the concept of national identity, the representation, appearance character and development of the concept of Serbian national costume, which is observed as an indispensable example of the Serbian national habitus, was observed from the aspect of pedagogy.

This paper discusses the following issues: the way Serbian national costume is presented in the textbooks of the first cycle of education, and whether it is a formal or essential approach to the construction of the comprehensive idea of national identity. The author's research attention is focused on 24 textbooks of Science and social studies and Music (three publishers) for the first four grades of primary school.

The findings have shown that the Serbian national costume is insufficiently, unsystematically, formally, often incorrectly presented in the analyzed textbooks, at the representative level; visual representations dominate over textual description, questions, tasks and requests; the content dimensionality and development of the concept in terms of intensity and extent were not noticed; it has been shown that there is no horizontal and vertical systemic content correlation.

Keywords: national identity, education, intangible cultural heritage, Science and social studies, Music.